

Czesław Krakowiak

Egzorcyzmy chrzcielne w liturgii rzymskiej

Seminare. Poszukiwania naukowe 36/4, 27-39

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. CZESŁAW KRAKOWIAK
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

EGZORCYZMY CHRZCIELNE W LITURGII RZYMSKIEJ*

Czym są i dlaczego Kościół praktykuje egzorcyzmy? Wynikają one z wiary Kościoła, że w świecie stworzonym przez Boga jako dobry, „w ciągu całej historii ludzkiej toczy się ciężka walka przeciw mocom ciemności; walka ta zaczęta u początku świata, trwać będzie do ostatniego dnia...”¹. Dlatego Kościół już od początku swej misji w świecie praktykował modlitwy błagalne do Boga o wybawienie wiernych od różnych niebezpieczeństw, a zwłaszcza od diabelskich zasadzek². Tymi modlitwami są egzorcyzmy, w których, naśladując Chrystusa, Kościół niesie pomoc swoim wiernym, prosząc w imię Boga o uwolnienie od wpływów szatana.

Egzorcyzmy należą do sakramentaliów jako świętych znaków, które na podobieństwo do sakramentów oznaczają skutki przede wszystkim duchowe osiągnęte przez modlitwę Kościoła³. Według *Katechizmu Kościoła katolickiego* egzorcyzmy są wtedy, gdy „Kościół publicznie i na mocy swojej władzy prosi w imię Jezusa Chrystusa, by osoba lub przedmiot były strzeżone od napaści Złego i wolne od jego panowania”⁴. Egzorcyzmy są liturgiczną modlitwą Kościoła, a ich celem jest wypędzenie złych duchów lub uwolnienie od ich demonicznego wpływu mocą duchowej władzy, jaką Jezus powierzył Kościołowi⁵.

W liturgii egzorcyzm oznacza modlitwę błagalną skierowaną do Boga, czasem także w formie rozkazującej złym duchom, aby opuściły dręczone przez nich osoby. W prostej formie egzorcyzmy występują w czasie chrztu – egzorcyzmy

* Jest to skrócony tekst referatu wygłoszonego dnia 18 XI 2014 na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego podczas konferencji naukowej *Egzorcyzmy w życiu Kościoła*.

¹ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”* (21 listopada 1964), nr 37; *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum, Poznań 2002, nr 401 [dalej: KKK]; por. Mt 24,13; 13,24-30.36-43.

² Por. R. Laurentin, *Szatan mit czy rzeczywistość? Nauczanie i doświadczenie Chrystusa i Kościoła*, tłum. T. Szafranski, PAX, Warszawa 1997; *Teologia o szatanie*, red. K. Góźdz, Starodruk, Lublin 2000; G. Witaszek, *Biblia o szatanie – rzeczywistość czy mit?*, w: tamże, s. 28-38.

³ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”* (4 grudnia 1963), nr 60; *Kodeks prawa kanonicznego*, Pallottinum, Poznań 1984, kan. 1166 [dalej: KPK].

⁴ KKK 1673.

⁵ Por. A. J. Nowak, *Egzorcyzm*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002, s. 241; W. Głowa, *Egzorcyzm*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. R. Łukaszyk i in., TN KUL, Lublin 1983, t. IV, kol. 735-736.

chrzcielne. Jest także egzorcyzm wielki, który może być sprawowany tylko przez prezbitera upoważnionego przez biskupa⁶. Sprawowanie egzorcyzmów należy do uświęcającego działania Kościoła⁷. W egzorcyzmach wyraża się wiara Kościoła w istnienie szatana, ale także w możliwość uwolnienia się od jego wpływu, nie o własnych siłach, lecz dzięki mocy Chrystusa i dokonanemu przez Niego odkupieniu⁸. Kościół dokonuje tego na różne sposoby, modląc się ufnie w imię Jezusa Chrystusa i mocą Ducha Świętego rozkazując złym duchom, aby nie utrudniały dzieła głoszenia Ewangelii oraz oddały Bogu władzę nad całym światem i nad poszczególnymi ludźmi⁹.

1. EGZORCYZMY CHRZCIELNE DO SAKRAMENTARZA *GELAZJAŃSKIEGO*

Najstarsze świadectwa o udzielaniu chrztu nie wspominają o egzorcyzmach. Wprowadzenie egzorcyzmów podczas chrztu na przełomie II/III w. miało prawdopodobnie związek z gnozą¹⁰. Gnostycy głosili dualizm natury ludzkiej złożonej z elementu ziemskiego (materii) i ducha (*pneuma*). Istniejące między nimi napięcie miało doprowadzić gnostyka do zupełnego oderwania się od ciała, tego, co ziemskie i złe, aby połączyć się z bóstwem. Ten dualizm możliwy jest do przezwyciężenia dzięki działaniu Boga. Dzięki egzorcyzmom działanie szatana mające wpływ na człowieka może być pokonane przez świadomą i stałą walkę ze złym duchem. Egzorcyzm był publicznym wyrazem tego wyzwania się spod wpływów szatana i odrzucenia go, aby służyć prawdziwemu Bogu.

Egzorcyzmy pojawiły się najpierw w związku z przygotowaniem katechumenów do sakramentu chrztu. Pierwszym świadkiem stosowania egzorcyzmów w czasie katechumenatu jest biskup Kartaginy św. Cyprian († 258). „Skoro się jednak przybywa do zbawiennej wody i uświęcającego chrztu, to powinniśmy wiedzieć i ufać, że tam diabeł zostaje zwyciężony, a człowiek oddany Bogu i dzięki łaskawości Bożej otrzymuje wolność”¹¹. Tertulian (ok. † 220) również świadczy o pewnym obrzędzie związanym z egzorcyzmem, tj. o wezwaniu imienia Jezusa, włożeniu rąk, dmuchaniu (*exsufflatio*) oraz rozkazach, aby demon opuścił człowieka¹². O egzorcyzmach przez włożenie rąk i dmuchaniu w twarz wspomina Hipolit w *Traditio apostolica*.

⁶ Por. KPK kan. 1172.

⁷ Por. *Egzorcyzmy i inne modlitwy błagalne. Wydanie wzorcowe*, Katowice 2002, nr 8-12 [dalej: EiMB].

⁸ Por. F. J. Dögler, *Der Exorcismus im altchristlichen Taufritual*, Paderborn 1909; R. Beraudy, *Die Skrutinien und die Exorzismen*, Concilium 3(1967), s. 111-113.

⁹ Por. EiMB 7.

¹⁰ Por. A. Angenendt, *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*, Darmstadt 2000, s. 466; por. W. Myszor, *Gnostycyzm*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. L. Bieńkowski i in., TN KUL, Lublin 1989, t. V, kol. 1201-1208; L. Stachowiak, *Gnoza*, w: tamże, kol. 1208-1210.

¹¹ *List* 69,15, w: Św. Cyprian, *Listy*, tłum. Wł. Szoldrski, oprac. E. Stanula, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1969, s. 248.

¹² Por. F. J. Dögler, *Der Exorcismus im altchristlichen Taufritual*, s. 118-130; P. Towarek, *Egzorcyzm. Historia. Liturgia. Teologia*, Studio Poligrafii komputerowej „SQL” s.c Olsztyn 2008 s. 45.

Po obrzędzie wybrania (*electio*) kandydaci do chrztu codziennie słuchali Ewangelii i otrzymywali włożenie ręki wraz z modlitwą egzorcyzmu¹³. Hipolit nie podaje, kto dokonywał egzorcyzmów przed chrztem ani formuły egzorcyzmu. Na kilka dni przed chrztem każdego z wybranych egzorcyzmował biskup, aby z grona już „wybranych” wykluczyć niegodnych¹⁴. Ostatni, uroczysty egzorcyzm, w formie wyrzeczenia się szatana, miał miejsce w Wielką Sobotę bezpośrednio przed chrztem. Wybrani modlili się w postawie klęczącej, biskup wkładał na nich ręce, dmuchał w twarz (*exsufflet in faciem eorum*) i znaczył krzyżem ich czoła, uszy i nozdrza¹⁵.

Obrzęd *exsufflatio* nawiązywał do Rdz 2,7 (tchnienie ducha życia przez Boga w ciało Adama) i oznaczał, że miejsce złego ducha winien zająć Duch Boży. Egzorcyzm dokonywany przez biskupa i kreślony przez niego znak krzyża wyrażają wiarę Kościoła, że w walce z szatanem odnosi się zwycięstwo jedynie dzięki działaniu samego Boga. Tylko Jego łaska prowadzi do prawdziwego nawrócenia i żywej wiary, które są warunkiem prośby o chrzest. Podkreśla także rolę Kościoła, w którym i dzięki któremu kandydaci dochodzą do wiary i otrzymują odrodzenie do nowego życia¹⁶.

2. EGZORCYZMY CHRZCIELNE W SAKRAMENTARZU GELAZJAŃSKIM

Na Zachodzie pierwsze modlitwy egzorcyzmów zawiera *Sakramentarz Gelazjański* (*exorcismi super electos*) w formie prośby skierowanej do Boga, aby wyzwolił kandydata od Złego, z jednoczesnym rozkazem wobec szatana, aby wyszedł i odstąpił (*ut exeas et recedas*) od kandydatów do chrztu, dając miejsce Chrystusowi i Duchowi Świętemu¹⁷. Egzorcyzmy były wielokrotnie powtarzane podczas katechumenatu¹⁸.

¹³ Wzmiankę o słuchaniu Ewangelii należy rozumieć w ten sposób, że mogli razem z wiernymi uczestniczyć w mszalnej liturgii słowa. Por. A. Stenzel, *Eine genetische Erklärung der Taufliturgie*, Innsbruck 1958, s. 64-67; Th. Maertens, *Histoire et pastorale du rituel du catéchuménat et du baptême*, Bruges 1962, s. 93.

¹⁴ B. Mokrzycki uważa, że egzorcyzm dokonywany przez biskupa był jakby trzecim „egzaminem”, tym razem o charakterze liturgicznym. Por. tenże, *Dynamika wczesnochrześcijańskiego katechumenatu*, w: *Diligis me? Pasce*, red. S. Czerwik, t. 1, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 1999, s. 450.

¹⁵ „Od dnia wybrania należy na nich codziennie wkładać ręce, egzorcyzmując ich, gdy zaś zbliża się już termin chrztu, niech każdego z nich egzorcyzmuje biskup [...] W sobotę biskup zgromadzi wszystkich w jednym miejscu zalecając im by się modlili i klękali. Następnie włoży na nich ręce, zaklinając wszelkie złe duchy, by ich opuściły raz na zawsze. Po skończonym egzorcyzmie tchnie w twarz każdego kandydata, uczyni znak krzyża na jego czole, uszach i nosie i każe mu powstać”. M. Michalski, *Antologia literatury patrystycznej*, t. 1, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1969, z. 2, s. 92; Por. Hippolyte de Rome, *La tradition Apostolique d'après les anciennes versions*, introduction et notes par B. Botte, Paris 1968 [Sources chrétiennes 11 bis]; Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 65-66.

¹⁶ Por. Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 67.

¹⁷ Por. *Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli* (Cod. Vat. Reg. lat. 316/Paris Bibl. 7193,41/56) (*Sacramentarium Gelasianum*), wyd. L. C. Mohlberg, L. Eizenhöffer, P. Seffrin, *Rerum Ecclesiasticarum Documenta, Fontes IV*, Roma 1960¹; 1968², nr 291-298 [dalej: GeV].

¹⁸ Por. GeV 419-421.

Sakramentarz Gelazjański określa egzorcyzmy jako „niebieskie misterium”, przez które diabeł zostaje pokonany i otwierają się drzwi Królestwa niebieskiego¹⁹. Każdy egzorcyzm zaczynał się od modlitwy do Boga o pomoc i odwoływał się do Jego licznych interwencji w historii zbawienia. Następnie zawierał słowa skierowane bezpośrednio do szatana, określanego przeklętym diabłem lub duchem nieczystym (*maledicte diabole, immune spiritus, maledicte satana*), aby rozpoznał wydany na niego wyrok (*recognosce sententiam tuam*) i odstąpił od katechumenów. Wybrani zostali bowiem wezwani przez Jezusa Chrystusa do łaski źródła chrzcielnego²⁰. Egzorcyzmy odbywały się po homilii w niedziele skrutyniów²¹. Z każdym egzorcyzmem związane były takie obrzędy jak włożenie rąk, dmuchanie (*exsufflatio*), znaczenie znakiem krzyża i podawanie soli. Egzorcyzm kończył się modlitwą kapłana *Aeternam ac iustissimam*²².

W *Sakramentarzu Gelazjańskim* są trzy grupy egzorcyzmów, oddzielnie dla mężczyzn i kobiet²³. Pierwszy egzorcyzm nad mężczyznami zaczynał się od słów *Deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob*²⁴. Modlitwa wspomina ukazanie się Boga Mojżeszowi na górze Synaj i wyprowadzenie synów Izraela z Egiptu. Tytuł *Deus Abraham* odwołuje się do Wj 3,1-16. Bóg, który posyłał swemu ludowi anioła, aby strzegł go dniem i nocą, będzie strzegł wybranych i doprowadzi ich do łaski chrztu, czyli nowej ziemi obiecanej (por. Rdz 22,15-18; 32,13; Rz 4,13-17). Po tej i każdej następnej modlitwie odmawiano formułę *Ergo maledicte diabole*²⁵ zawierającą inwektywy pod adresem szatana i rozkaz, aby rozpoznał wydany na niego wyrok (por. J 16,8-16), odstąpił od wezwanych do łaski chrztu i oddał cześć Bogu żywemu i prawdziwemu, Jezusowi Chrystusowi i Duchowi Świętemu oraz nigdy nie odważył się znieważać znaku krzyża świętego, którym katechumeni zostali naznaczeni na czole (por. Ap 14,6-12).

Drugi egzorcyzm nad mężczyznami rozpoczynały słowa skierowane bezpośrednio do szatana: *Audi, maledicte satana*²⁶. Następnie zaklina się szatana w imię odwiecznego Boga i Jego Syna, a naszego Zbawiciela Jezusa Chrystusa, aby lękając się Go, z jękiem odstąpił od kandydatów do chrztu, nie miał z nimi nic wspólnego, gdyż są już sługami Bożymi, którzy się go wyrzekli i teraz walczą o szczęśliwą nieśmiertelność. Szatan ma oddać cześć zstępującemu z nieba Duchowi Świętemu,

¹⁹ „[...] caeleste misterium, quo diabolus cum sua pompa destruetur et janua regni caelesti aperitur”. GeV 283.

²⁰ „Ergo maledicte diabole, [...] da honorem deo vivo et vero [...] recede ab his famulis dei [...]”. Et hoc signum sanctae crucis [...] tu maledicte diabole numquam audes violare”. GeV 292.

²¹ Por. A. Dondeyne, *La discipline des scrutins dans l'Église latine avant Charlemagne*, *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 28(1932), s. 5-33, 751-787.

²² GeV 298; por. K. Lijka, *Symbolika gestów w obrzędach egzorcyzmu*, *Liturgia Sacra* 21(2003)1, s. 27-40.

²³ Por. Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 99-102.

²⁴ Por. GeV 291; Th. Maertens, *Histoire et pastorale du rituel du catéchuménat et du baptême*, s. 232-234.

²⁵ Por. GeV 292.

²⁶ Por. GeV 294.

który uświęci źródło chrzcielne. W nim nastąpi ich oczyszczenie i uwolnienie wybranych od wszelkich zbrodni, aby stali się Jego świętą i mieszkaniem²⁷.

W trzecim egzorcyzmie nad mężczyznami *Exorcizo te, immunde spiritus*²⁸ jest rozkaz w imię Trójcy Świętej i Jezusa chodzącego po wodzie, podającego rękę tonącemu Piotrowi, aby duch nieczysty wyszedł i odstąpił od katechumenów (por. Mt 14,22-33)²⁹. Chrystus pozwalający Piotrowi przyjść do siebie po wodzie, dał Kościołowi władzę pokonywania szatana, którą wykonuje on w czasie egzorcyzmów³⁰.

Modlitwa pierwszego egzorcyzmu nad kobietami *Deus caeli, deus terrae*³¹ jest wezwaniem do Boga nieba i ziemi, Boga aniołów, archaniołów, proroków, męczenników i wszystkich żyjących, którego wystawiają wszystkie języki na ziemi (por. Flp 2,5-11), aby je strzegł i doprowadził do łaski chrztu. Drugi egzorcyzm nad kobietami *Deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob* odwołuje się do nawiązania przez Boga ludu Izraela i uwolnienia Zuzanny od fałszywego oskarżenia (por. Dn 13,41-62). Prośba dotyczy uwolnienia od szatana i doprowadzenie wybranych do łaski chrztu³². W trzecim egzorcyzmie nad kobietami *Exorcizo te, immunde spiritus*³³ wspomina się uzdrowienie niewidomego od urodzenia (por. J 9,1-38) i wskrzeszenie Łazarza (por. J 11,1-45). W ten sposób wskazuje się na chrzest jako przejście z ciemności grzechu do światła i ze śmierci do życia. Po każdej modlitwie nad kobietami odmawiano formułę *Ergo maledicte diabole*. Serię tych egzorcyzmów kończyła modlitwa kapłana nad wszystkimi *Aeternam ac iustissimam*³⁴, w której prośby skierowane były do Boga światła i prawdy, aby oświecił swoje sługi i służebnice światłem rozumu (*lumen intelligentiae*), dał im prawdziwą wiedzę, oczyścił i uświęcił oraz uczynił ich godnymi przystąpienia do łaski chrztu.

Exorcyzmy w *Sakramentarzu Gelazjańskim* odwoływały się do wydarzeń biblijnych: wędrówki ludu wybranego przez pustynię, usprawiedliwienie Zuzanny, władzy Chrystusa nad złym duchem, uzdrowienia niewidomego i wskrzeszenia Łazarza. Nawiązywanie do nich w egzorcyzmach podkreśla, że Boży plan zbawienia realizuje się także w czasie Kościoła. W imię Chrystusa i na podstawie otrzymanej od Niego władzy Kościół przez egzorcyzmy może uwalniać człowieka spod władzy złego ducha.

²⁷ Por. tamże.

²⁸ Por. GeV 296.

²⁹ „...immunde spiritus [...], ut exeat et recedas maledicte damnate, [...] ab his famulis dei..”. Tamże. Krocząc po wodzie, Chrystus ukazał swoją boską moc, gdyż w przekonaniu Żydów wody były miejscem pobytu złego ducha.

³⁰ Por. Th. Maertens, *Histoire et pastorale du rituel du catéchuménat et du baptême*, s. 237.

³¹ Por. GeV 293.

³² Por. GeV 295.

³³ Por. GeV 297.

³⁴ Por. GeV 298; Th. Maertens, *Histoire et pastorale du rituel du catéchuménat et du baptême*, s. 237-238.

3. EGZORCYZMY CHRZCIELNE W *RITUALE ROMANUM* PAWŁA V (1614)

Potrydencki Rytuał rzymski³⁵ zawierał obrzędy chrztu dzieci³⁶ i obrzędy chrztu dorosłych³⁷. Podczas chrztu dzieci, po podaniu im soli, następowała modlitwa *Deus patrum nostrorum*, a po niej egzorcyzm *Exorcizo te, immunde spiritus* i *Ergo, maledicte diabole*³⁸. Drugi egzorcyzm *Exorcizo te omnis spiritus immunde* miał miejsce przed wejściem do baptysterium³⁹.

Rozbudowane obrzędy chrztu dorosłych zawierały 10 egzorcyzmów. Pierwszy egzorcyzm *Ergo, maledicte diabole* był po podaniu soli i po modlitwie *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob*⁴⁰. Drugi egzorcyzm *Audi maledicte satana* następował po modlitwie *Deus, immortale praesidium omnium postulatium*⁴¹. Po znaku krzyża na czole odmawiano egzorcyzm *Exorcizo te, immunde spiritus*, jak przy chrzcie dzieci, a następnie *Ergo, maledicte diabole, recogosce sententiam tuam*⁴². Kolejny raz egzorcyzm *Ergo, maledicte diabole* był po modlitwie *Deus caeli, Deus terrae*⁴³. Z kolei po znaku krzyża na czole i po modlitwie *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob* powtarzano egzorcyzm *Ergo, maledicte diabole*⁴⁴. Ponownie po znaku krzyża na czole kobiet egzorcyzm *Exorcizo te, immunde spiritus*⁴⁵ i *Ergo maledicte diabole, recognosce sententiam*⁴⁶. Wreszcie przed baptysterium, po wyznaniu wiary, egzorcyzm *Nec te latet, satana*⁴⁷.

4. EGZORCYZMY CHRZCIELNE W *COLLECTIO RITUUM*

W polskim wydaniu rytuału *Collectio rituum*⁴⁸, który zawiera tylko obrzędy chrztu dzieci (*unius et plurium*), wszystkie modlitwy z wyjątkiem egzorcyzmów i formuły chrztu były już w języku polskim. Pierwszy egzorcyzm *Exorciso te, immunde spiritus* odmawiano przy drzwiach kościoła, po podaniu dzieciom soli. Poprzedzała go zapowiedź szafarza: „Teraz wyklinam złego ducha”⁴⁹. Drugi egzorcyzm

³⁵ Korzystałem z *Rituale Romanum Ecclesiis Poloniae accomodatum*, Katowice 1927.

³⁶ Por. *Ordo baptismi parvulorum*, w: tamże, s. 15-31.

³⁷ Por. tamże, s. 32-82.

³⁸ Por. tamże, s. 19, nr 7.

³⁹ Por. tamże, s. 24, nr 12.

⁴⁰ Taki sam jak przy chrzcie dzieci, z dodatkiem po słowach *vocare dignatus est*: „et hoc signum, crucis, quo nos fronti eius damus, tu, maledicte diabole, numquam audes violare. Per eundem Dominum....” Tamże, s. 52, nr 17.

⁴¹ Por. tamże, s. 55, nr 19.

⁴² Por. tamże, s. 58, nr 21.

⁴³ Por. tamże, s. 61, nr 23.

⁴⁴ Por. tamże, s. 64-65, nr 25.

⁴⁵ Por. tamże, s. 67, nr 27.

⁴⁶ Por. tamże, s. 68.

⁴⁷ Por. tamże, s. 73, nr 33.

⁴⁸ *Collectio rituum continens excerpta e Rituale Romano Ecclesiis Poloniae adaptato*, Katowice 1963.

⁴⁹ Tamże, s. 29, 46.

czyż *Exorcizo te, omnis spiritus immunde* miał miejsce przed wejściem do baptysterium, także z zapowiedzią „Powtórnie wyklinam złego ducha”⁵⁰.

5. EGZORCYZM CHRZCIELNY W *ORDO BAPTISMI PARVULORUM* (1969)

W Rytuale chrztu dzieci *Ordo baptismi parvulorum* nastąpiło odejście od dawnych formuł egzorcyzmów⁵¹. Zachowano tylko jeden, określany „modlitwa egzorcyzmu” (*oratio exorcismi*), po którym następuje włożenie ręki na głowę dziecka⁵². Modlitwę egzorcyzmu odmawia się po liturgii słowa Bożego. Rytuał przewiduje dwie wersje tej modlitwy⁵³. Każda skierowana jest do Boga w formie pokornego błagania, aby oddalił od dziecka złe moce, uwolnił je od grzechu pierworodnego i uczynił świątynią Ducha Świętego. W Nowym Testamencie świątynią Boga jest człowieczeństwo Jezusa Chrystusa, Wcielonego Słowa Boga (por. J 1,14). Każdy ochrzczony uczestniczy w godności Jezusa Chrystusa, staje się Bożą świątynią i mieszkaniem Ducha Świętego (por. 1Kor 3,16-17; 6,18-20).

Modlitwa I egzorcyzmu *Wszechmogący, wieczny Boże* nawiązuje do misji Jezusa Chrystusa, która polegała na wyzwoleniu ludzi z mocy szatana, przeprowadzeniu z ciemności do królestwa światłości (por. Kol 1,13-14; Hbr 2,14-15). Dlatego Kościół prosi o uwolnienie dzieci od grzechu pierworodnego oraz by uczynił ich „świątynią i mieszkaniem Ducha Świętego”.

W II modlitwie egzorcyzmu *Panie Boże wszechmogący* występuje przeciwstawienie wolności przybranego dziecka Bożego i niewoli życia w grzechu. Bóg posłał Chrystusa, aby „człowieka poddanego niewoli grzechu” obdarzył wolnością dzieci Bożych. Jednak ochrzczeni będą nadal narażeni na pokusy i zasadzki szatana. Dlatego Kościół prosi, aby Bóg, mocą Paschy Chrystusa, uwolnił dzieci „od zmycia grzechu pierworodnego” oraz umacniał swoją łaską i nieustannie strzegł w całym ich życiu⁵⁴. Obydwie modlitwy egzorcyzmu skierowane są do Boga Ojca, który mocą Męki i Zmartwychwstania swojego Syna uwolnionych „ze zmycia grzechu pierworodnego” nadal umacnia swoją łaską w walce z pokusami szatana.

⁵⁰ Tamże, s. 34, 49. Przy uzupełnieniu obrzędów chrztu zamiast „ut fiat” jest „ut fieret”. Tamże, s. 34. Na mocy Instrukcji *Inter Oecumenici* (26 IX 1964), nr 62-63, w: *Rituale Romanum*, tit. II, caput 5, w obrzędzie uzupełnienia chrztu dzieci należy opuścić egzorcyzmy: *Exi ab eo* (nr 6); *Exorcizo te immunde spiritus* (nr 10); *Ergo maledicte diabole* i *Exorcizo te, omnis spiritus* (nr 15). Podobnie przy uzupełnieniu chrztu dorosłych tit. II, caput 6: *Exi ab eo* (nr 5); *Ergo maledicte diabole* (nr 15); *Audi, maledicte satana* (nr 17); *Exorcizo te – Ergo maledicte diabole* (nr 21); *Ergo maledicte diabole* (nr 23); *Exorcizo te – Ergo, maledicte diabole* (nr 25); *Nec te latet* (nr 31) i *Exi, immunde spiritus* (nr 35). AAS 56:1964, s. 892.

⁵¹ Por. *Rituale Romanum. Ordo baptismi parvulorum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1969; *Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1995 [dalej: OChD].

⁵² W polskim tłumaczeniu rytuału: „Modlitwa z egzorcyzmem i włożenie ręki”. OChD 49.

⁵³ Por. OChD 49, A-B.

⁵⁴ Por. S. Czerwik, *Wprowadzenie do odnowionego chrztu dzieci*, w: *Sakrament chrztu. Liturgia. Teologia. Pismo Święte*, red. S. Czerwik i in., Wydawnictwo św. Jacka, Katowice 1973, s. 92-95.

6. EGZORCYZMY CHRZCIELNE W *ORDO INITIATIONIS CHRISTIANAE ADULTORUM* (1972)

W rytuale *Ordo initiationis christianae adultorum* egzorcyzmy chrzcielne występują w okresach katechumenatu oraz oczyszczenia i oświecenia⁵⁵. W rytuale jest 11 modlitw egzorcyzmów (do wyboru) zwanych pierwszymi lub mniejszymi (*primi, seu minores*)⁵⁶ oraz 3 modlitwy egzorcyzmów, w dwóch wersjach, podczas skrutyniów⁵⁷. Ponadto w *Uproszczonym obrzędzie wtajemniczenia dorosłych* jest jedna modlitwa egzorcyzmu połączona z namaszczeniem olejem katechumenów (*oratio exorcismi et unctio catechumeni*)⁵⁸, jest jeden egzorcyzm w *Obrzędach wtajemniczenia dzieci, które osiągnęły wiek katechizacyjny*⁵⁹.

Pierwszy egzorcyzm połączony z wyrzeczeniem się pogańskich kultów występuje podczas obrzędów przyjęcia do katechumenatu. Jest to krótka formuła, której towarzyszy tchnienie w twarz kandydata⁶⁰. Po niej naznacza się czoło i narządy zmysłów znakiem krzyża. Po czym szafarz odmawia modlitwę, aby Bóg mocą krzyża osłaniał katechumenów naznaczonych krzyżem Chrystusa. Z Bożą pomocą mają odtąd strzec zaczątków wiary i zachowywać przykazania, a naznaczeni znakiem krzyża naśladować Chrystusa i w swoim życiu doświadczać Jego zbawczej mocy⁶¹.

7. EGZORCYZMY MNIEJSZE W OKRESIE KATECHUMENATU

Egzorcyzmy mniejsze mogą być sprawowane w ciągu kilku lat (a nie w czasie jednej celebracji), mogą ich udzielać także delegowani przez biskupa katechiści⁶². Ponieważ mają raczej charakter prywatny, nie przewiduje się, aby uczestniczyła w nich wspólnota⁶³. Egzorcyzmy mniejsze mają formę deprekatywnej modlitwy

⁵⁵ Por. *Rituale Romanum. Ordo initiationis christianae adultoru*, Typis Polyglottis Vaticanis 1972; *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1988; 2007² [dalej: OChWD].

⁵⁶ Por. OChWD 101, 113-118 i 373. Są one całkowicie różne od tych w *Rituale Romanum* Pawła V. Por. także: B. Fischer, *Baptismal Exorcism in the Catholic Baptismal Rites after Vatican II*, *Studia Liturgica* 10(1974), s. 48-55; J.P. Gaillard, *Les prières du rituel de l'initiation des adultes*, *La Maison-Dieu* (1991)186, s. 132-138; Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 316-323.

⁵⁷ Por. OChWD 164, 171, 178, 479, 383, 387.

⁵⁸ Por. OICA 255. W polskim wydaniu rytuału, ponieważ nie przewiduje się namaszczenia olejem katechumenów, ten punkt nosi tytuł „Modlitwa egzorcyzmu i włożenie ręki”. OChWD 255.

⁵⁹ Por. OChWD 339. Może być także w formie modlitwy dialogowanej. Por. tamże, nr 392.

⁶⁰ „Panie, odpędź złe duchy tchnieniem ust swoich, nakaż im odejść, bo przybliżyło się Twoje Królestwo”. OChWD 78-86.

⁶¹ Por. OChWD 87, A-B.

⁶² Por. OChWD 48.

⁶³ Rytuał przewiduje także możliwość stosowania tych egzorcyzmów już w okresie ewangelizacji, czyli dla sympatyków. Por. tamże, nr 111.

skierowanej do Boga⁶⁴ lub do Chrystusa⁶⁵. Zawierają prośby o uwolnienie katechumenów od grzechu, czasem nawet od praktyk religijnych stosowanych przed nawróceniem, o skuteczne nawrócenie i wzrost wiary⁶⁶. Szatan określany jest w nich jako „zły duch” (*spiritus malignus*)⁶⁷ lub „nieprzyjaciół” (*inimicus*)⁶⁸. W modlitwach wymienia się liczne grzechy, które czynią człowieka niewolnikiem szatana: żądza pieniądza, ułuda zmysłów, nieprzyjaźń i niezgoda, wszelkie formy nieprawości⁶⁹, duch kłamstwa, chciwości, zmysłowości, pychy⁷⁰ i zazdrości⁷¹. Modlitwy egzorcyzmów w tej formie mają być pomocą w długiej drodze prowadzącej do sakramentów i zachęcać katechumenów do wytrwałej walki z tym wszystkim, co przeszkadza w całkowitym i trwałym przyłgnięciu do Chrystusa⁷².

Egzorcyzmy mniejsze sprawuje się w czasie liturgii słowa, przed lub po katechezie, w kościele, kaplicy lub w domu katechumenatu. Każdy egzorcyzm tworzą jedna lub kilka modlitw z włożeniem rąk, odmawianych przez kapłana, diakona lub katechetę upoważnionego przez biskupa, nad pochylonymi lub klęczącymi katechumenami⁷³. Formuły egzorcyzmów mniejszych, zależnie od okoliczności, można powtarzać wiele razy, a ich sens dobrze wyraża jedna z modlitw: „[...] uwolnij ich od wpływów złego ducha, oddal od nich wszelki błąd i grzech, aby się stali świątynią Ducha Świętego”⁷⁴.

W modlitwach egzorcyzmu mniejszego występują często prośby wyrażone w takich czasownikach jak: oświeć, odnow, oddal, umocnij, strzeż, otwórz, zachowaj, uzdrow. Modlitwy tych egzorcyzmów zawierają dwojakiego rodzaju prośby kierowane do Boga. Najpierw, aby uwolnił katechumenów od grzechu, a nawet od idoli, magii i zabobonów⁷⁵, ale także od „grzechu codziennego”, który czyni człowieka niewolnikiem jego „nieprzyjaciół”⁷⁶. W części drugiej modlitwy egzorcyzmu zawarte są prośby, aby Bóg dał katechumenom siłę i moc do nawrócenia, wzrostu wiary i cnót chrześcijańskich, by stali się świadkami prawdy⁷⁷.

⁶⁴ Por. tamże, nr 113-115, 117-118, 373,4; 373,5.

⁶⁵ Por. tamże, nr 116, 373,1; 373,2; 373,3.

⁶⁶ Por. tamże, nr 114.

⁶⁷ Por. tamże, nr 113.

⁶⁸ Por. tamże, nr 373,1; 373,3.

⁶⁹ Por. tamże, nr 114, 116.

⁷⁰ Por. tamże, nr 116.

⁷¹ Por. tamże, nr 373.

⁷² Por. Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 316-323.

⁷³ OChWD 110; por. nr 113-119.

⁷⁴ Por. tamże, nr 113.

⁷⁵ Por. tamże. Ten tekst umieszczony jest w nawiasie.

⁷⁶ Por. OChWD 114, 116.

⁷⁷ Np. „Odnów w nich ducha wiary i pobożności, cierpliwości i nadziei, opanowania i czystości, miłości i pokoju”. Tamże, nr 114 „[...] otwórz ich serca na zrozumienie Twojej Ewangelii, aby stając się synami światłości [...] dawali świadectwo prawdzie i według Twoich przykazań pełnili czyny miłości”. Tamże, nr 115; „Wejrzyj łaskawie na wysiłki i postępy katechumenów, umacniaj ich kroki, utwierdź wiarę, przyjmij pokutę”. Tamże nr 118; „[...] oświeć i przeniknij ich serca [...] aby wypełniając doskonale Twoją wolę, zawsze byli posłuszni Twojej Ewangelii i stali się godnym mieszkaniem

8. EGZORCYZMY W CZASIE SKRUTYNIÓW W OKRESIE OCZYSZCZENIA I OŚWIECENIA

Skrutynia w okresie oczyszczenia i oświecenia mają uświadomić wybranym, że ich słabości i ułomności powinny być uzdrowione, a to, co jest w nich „prawe, wartościowe i święte”, umocnione. Prowadzą one do uwolnienia „od grzechu i szatana oraz umocnienia w Chrystusie, który dla wybranych jest drogą, prawdą i życiem”⁷⁸. Ich celem jest także „oczyszczenie umysłów i serc, umocnienie przeciw pokusom, przemiana intencji i pobudzenie woli, aby wybrani bardziej przyłgnęli do Chrystusa i postępowali w miłości ku Bogu”⁷⁹. Skrutynia sprawuje się w czasie Mszy św. z udziałem wspólnoty. Egzorcyzmy odmawiane wtedy nad nimi przez kapłana lub diakona mają uwolnić ich „od skutków grzechu i od wpływu złego ducha”, umocnić na drodze duchowej i otwierać serca na przyjęcie łaski od Zbawiciela⁸⁰.

Egzorcyzm w czasie I skrutynium nawiązuje do ewangelii o Samarytance⁸¹. Wybranych porównuje się do Samarytanki, gdyż tak jak ona pragnęła zaczerpnąć żywej wody (chrzest). Nawróceni już przez słowo Boże, wyznali wiarę w Chrystusa, uznali swoje grzechy i słabości. Teraz Kościół prosi za nich Boga, aby uwolnił ich od ducha obłudy, by nie ufali sobie samym, nie ulegali wpływowi szatana, a świadomi własnych słabości mogli wewnętrznie się oczyścić i wkroczyć na drogę zbawienia.

Celebrans z wyciągniętymi nad wybranymi rękami błaga Jezusa Chrystusa, który jest źródłem (*fons*), nauczycielem (*magister*) i jedynym świętym (*solus es sanctus*), aby świadomi swoich grzechów otwierali przed Nim swoje serca i odsłaniali ukryte rany, by Chrystus mocą swojego imienia uwolnił ich od słabości i choroby, udzielił im pokoju i zbawienia. Aby rozkazał złemu duchowi (*impera maligno spiritui*), który został już pokonany przez Jego zmartwychwstanie, i ukazał wybranym drogę (*iter*) prowadzącą w Duchu Świętym do Ojca, aby mogli czcić Go w prawdzie⁸². Modlitwa tego egzorcyzmu ma pomóc wybranym dojść do mocnego przekonania, że tylko Chrystus może ich wyzwolić od grzechu i szatana. Tylko On jest w stanie odnowić i odmienić ich serca oraz doprowadzić do prawdziwego nawrócenia.

Inną modlitwę egzorcyzmu w czasie I skrutynium, w której również wspomina się Samarytankę, rozpoczyna wezwanie do Boga, Ojca miłosierdzia (*miseri-cordiarum Pater*), który przez swojego Syna okazał miłosierdzie Samarytance oraz z ojcowską miłością udziela zbawienia grzesznikom, aby z taką samą miłością wej-

Ducha Świętego”. Tamże, nr 373,1; „[...] niech mocno wierzą w Ciebie, [...] niech poddają się duchowi wiary i łaski..”. Tamże, nr 373,2; „[...] niech nie ulegają grzesznym skłonnościom, ale poddają się Twojej łasce”. Tamże, nr 373,4.

⁷⁸ Tamże, nr 25,1.

⁷⁹ Tamże, nr 154; por. nr 157.

⁸⁰ Por. tamże, nr 156; nr 158-159.

⁸¹ Por. tamże, nr 164. Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 347.

⁸² Por. OChWD 164.

rzał na wybranych, którzy oczekują przyjęcia sakramentów, by mogli stać się Jego przybranymi dziećmi⁸³. Następnie Kościół błaga Boga, aby uwolnił wybranych z niewoli grzechu (*a peccati servitute*) i spod ciężkiego jarzma szatana (*grvi iugo Satanae*), by przyjęli słodkie jarzmo Chrystusa (*suave Iesu iugum*), który będzie ich strzegł we wszelkich niebezpieczeństwach, by mogli wiernie służyć Mu w pokoju i radości (*in pace et gaudio*) oraz zawsze składać Mu dziękczynienie.

W drugiej części modlitwy egzorcyzmu prośby za wybranych, zbliżających się do źródła wody żywej, skierowane są do Jezusa Chrystusa, aby uwolnił ich od zgubnych podstępów szatana, mocą Ducha Świętego doprowadził do nawrócenia ich serc, by przez szczerą wiarę zrodzoną z miłości poznali Jego Ojca. Egzorcyzm w czasie II skrutynium nawiązuje do uzdrowienia niewidomego od urodzenia i zawiera prośbę do Boga Ojca, aby wybrani zostali uwolnieni od zaślepiających złudzeń, utwierdzeni w prawdzie stali się i pozostali na zawsze dziećmi światłości (*fili lucis efficiantur*). Kościół prosi Jezusa prawdziwą światłość, aby mocą Ducha prawdy uwolnił jęczących pod jarzmem ojca kłamstwa (*sub iugo patris mendacii*), aby w wybranych wzbudził wolę radosnego korzystania ze światła Chrystusa (podobnie jak niewidomy) i aby stali się silnymi oraz odważnymi świadkami wiary (*fidei testes firmi*)⁸⁴.

W alternatywnej formule egzorcyzmu Kościół zwraca się do Boga, pełni światłości i ojca światła (*pater luminum*), który przez misterium paschalne Chrystusa zniszczył ciemności kłamstwa i nienawiści, a rodzinę ludzką (*humanam familiam*) obdarzył światłem prawdy i miłością, aby wybranych powołanych do godności przybranych dzieci Bożych przeprowadził z ciemności do światła (*a tenebris ad claritatem*)⁸⁵. Wybrani wyzwoleni z mocy księcia ciemności na stałe powinni pozostać dziećmi światłości (*fili lucis*). Część druga tej modlitwy egzorcyzmu skierowana jest do Jezusa Chrystusa. Nawiązuje do Jego chrztu, w czasie którego otrzymał Ducha Świętego dla głoszenia Ewangelii ubogim i przywracania wzroku niewidomym. Kościół prosi dla wybranych pragnących Jego sakramentów o wylanie na nich tego samego Ducha, aby zostali zachowani od skażenia błędu, zwątpienia i niewiary; a kierując się prawdziwą wiarą z otwartym i podniesionym wzrokiem mogli Go kontemplować.

Skrutynium to ukazuje Chrystusa jako „światłość świata” (*lux mundi*), która przychodzi na świat, aby wzywać do światła wiary tych, którzy świadomi własnej „ślepoty” otwierają się na Boga i wierzą w Niego jako prawdziwe światło świata. Tylko Chrystus, który zwyciężył księcia ciemności, może wyzwolić wybranych z niewoli ciemności i duchowej ślepoty. On oświeca ich przez swoje słowo, tak jak oświecił, czyli przywrócił wzrok niewidomemu od urodzenia. W czasie chrztu wybrani, którzy byli „ciemnością”, także staną się „światłością w Panu”, aby odtąd postępować już jak „dzieci światłości” (Ef 5,8).

⁸³ Por. tamże, nr 379; Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 348

⁸⁴ Por. OChWD 171; Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 352.

⁸⁵ Por. OChWD 383; Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 353.

Modlitwa egzorcyzmu podczas III skrutynium najpierw skierowana jest do Boga, Ojca życia wiecznego, który posłał Syna jako zwiastuna życia, aby wyzwolić ludzi z królestwa śmierci i doprowadzić ich do zmartwychwstania. Zawiera prośbę o uwolnienie wybranych spod władzy złego ducha prowadzącego do duchowej śmierci, aby od zmartwychwstałego Chrystusa otrzymali nowe życie i dawali o Nim świadectwo. Druga część modlitwy adresowana jest do Jezusa Chrystusa, który wskrzeszając Łazarza, pokazał, że Jego przyjście na świat ma na celu obdarzenie ludzi pełnią życia. Kościół prosi o uwolnienie wybranych od śmierci, wyzwolenia ich od ducha nieprawości, aby przez ożywiającego Ducha otrzymali wiarę, nadzieję i miłość, a zawsze z Nim żyjąc, mieli uczestnictwo w chwale zmartwychwstania⁸⁶.

Również druga modlitwa egzorcyzmu skierowana jest do Boga Ojca jako źródła wszelkiego życia (*omnis vitae fons*), który szuka w żyjącym człowieku swojej chwały. On także objawia swoją wszechmoc w zmartwychwstaniu umarłych. Do Niego Kościół znosi prośby za wybranych, aby ich wyrwał spod władzy śmierci (*a mortis imperio*), gdyż przez chrzest pragną dojść do życia; aby uwolnił ich z niewoli szatana (*a diaboli servitute*), który przez grzech sprowadził śmierć. Szatan usiłuje także zniszczyć świat, który Bóg stworzył jako dobry⁸⁷. Kościół oddaje wybranych pod władzę umiłowanego Syna, aby otrzymali od Niego moc zmartwychwstania i wobec ludzi świadczyli o chwale Boga.

Druga część tego egzorcyzmu skierowana jest do Jezusa Chrystusa, który wskrzesił Łazarza, a następnie przez swoje zmartwychwstanie wyzwolił od śmierci wszystkich ludzi. Kościół prosi za wybranych, przygotowujących się do chrztu odrodzenia i uczyty eucharystycznej (*ad aquam regenerationis et ad caenam vitae*), aby nie panowała nad nimi śmierć, gdyż dzięki swej wierze będą uczestniczyć w zwycięstwie Zmartwychwstałego Chrystusa.

9. PODSUMOWANIE

Celem chrzcielnych egzorcyzmów mniejszych jest ukazanie katechumenom, że w życiu duchowym konieczna jest nieustanna walka o panowanie ducha nad ciałem, a tego nie można osiągnąć bez wielu wyrzeczeń oraz bez Bożej pomocy⁸⁸. W czasie katechumenatu ma się dokonać wewnętrzna przemiana człowieka i zmiana jego przynależności: duch zły ma ustąpić miejsca Duchowi Świętemu, którego neofita ma stać się żywą świątynią.

Natomiast egzorcyzmy w czasie skrutyniów, łącznie z czytaniem biblijnymi, mają pogłębić wiarę kandydatów w Jezusa Chrystusa, który także dla nich ma stać się „żywą wodą”, „światłem świata” oraz „zmartwychwstaniem i życiem”. Jednocześnie przez poznanie w świetle wiary swojej sytuacji duchowej powinni dojść

⁸⁶ Por. OChWD 178. Inna modlitwa egzorcyzmu podana jest w nr. 387. Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, s. 357-358.

⁸⁷ W polskim tłumaczeniu „znieprawić świat przez Ciebie stworzony”. Opuszczono słowo „dobry”. Por. OChWD 387.

⁸⁸ Por. tamże, nr 101, 109-118.

do przekonania, że jedynie Bóg w swoim miłosierdziu może wyzwolić człowieka z grzechu i mocy szatana. Zwycięstwo nad grzechem i śmiercią można osiągnąć jedynie przez wiarę w Jezusa Chrystusa prowadzącą do sakramentów odrodzenia.

BAPTISMAL EXORCISM IN THE ROMAN LITURGY

Summary

The author analyses and describes the prayers of baptismal exorcisms, starting from the Gelasian Sacramentary, through the following editions of the Roman Rite from 1614 to 1972. Baptismal exorcisms are supplicatory prayers for the liberation from the dominion, influence and traps of Satan. Until Vaticanum II, baptismal exorcisms consisted mainly of commanding formulas, frequently repeated, uttered directly to Satan called as *maledictus diabolus*, *damnatus maledictus*, *immunde spiritus*, *maledictus satana*, *inimicus*. Today, they are mainly a humble prayer directed to God the Father and to Jesus Christ for the liberation from satanic influence. During the catechumenate these are called the first or the minor exorcisms (*primi, seu minores*). Of more importance are those exorcisms that are made during the cleansing and enlightenment periods, that is, on the 3rd, 4th and 5th Sunday of Lent, inspired by the Gospel about the Samaritan woman, about the healing of the man born blind and about the rising of Lazarus from death.

Keywords: baptismal exorcism, baptism, catechumenate, Satan, scrutiny, Gelasian Sacramentary, *Rituale Romanum*, *Collectio rituum*, *Ordo baptismi pueororum*, *Ordo baptismi aduitorum*, *Ordo initiationis christianae aduitorum*, baptism of infants, baptism of the adults

Nota o Autorze: ks. prof. dr hab. Czesław Krakowiak, kapłan archidiecezji lubelskiej, emerytowany profesor KUL.

Słowa kluczowe: egzorcyzm chrzcielny, chrzest, katechumenat, szatan, skrutynia, Sakramentarz Galazjański, *Rituale Romanum*, *Collectio rituum*, *Ordo baptismi pueororum*, *Ordo baptismi aduitorum*, *Ordo initiationis christianae aduitorum*, chrzest dzieci, chrzest dorosłych